

Галина ЄВСЄЄВА

*Національна академія державного управління
при Президентові України**Дніпропетровський регіональний інститут державного управління***РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ У ФОРМУВАННІ МОВНОГО
ЧИННИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ**

Аналізується роль української еліти у формуванні мовного чинника національної ідеї. Пропонуються шляхи формування престижності державної мови.

Ключові слова: еліта, політична еліта, духовно-інтелектуальна еліта, професіонал, національна аристократія, вибрана верства, правляча каста.

Галина Евсеева. Роль украинской элиты в формировании языковой компоненты национальной идеи

Анализируется роль украинской элиты в формировании языкового фактора национальной идеи. Предлагаются пути формирования престижного государственного языка.

Ключевые слова: элита, духовно-интеллектуальная элита, профессионал, национальная аристократия, избранный слой, правящая каста.

Galina Evseeva. The role of Ukrainian elite in formation of a language component of a national idea

The role of Ukrainian elites in forming of the language factor in national idea is analysed. Ways of prestige forming of the state language are formed.

Key words: elite, political elite, spiritual-intellectual elite, professional, national nobility, chosen layers, ruling caste.

Аналіз сучасних суспільно-політичних процесів, нових викликів і загроз у внутрішній та зовнішній політиці дає підстави вести мову про завершення початкового етапу становлення України як держави. Сьогодні нагальними є проблеми подальшого вибору й визначення стратегії і тактики суспільно-політичного розвитку держави. Визначну роль у цих процесах відіграє саме еліта. Жодна спільнота – від соціального клану до нації не спроможна стати суб'єктом історичного процесу, якщо вона не виділить поміж себе тих, хто зміг би приймати від її особи рішення та визначати державну політику. Саме такі провідні прошарки керують суспільством і саме їх називають елітою. Термін «еліта» в сучасній науковій літературі має різне тлумачення, незважаючи на дуже давню історію його виникнення. Слово «еліта» латинського походження з французьким уточненням elite – найкращі представники суспільства або якої-небудь її частини. Наукова ж концепція теорії еліти сформувалася в другій половині XIX ст., коли у зв'язку з особливостями розвитку політичного життя настав період критичної переоцінки форм правління.

Попередниками теорії еліт були ідеї, обґрунтовані в працях Конфуція, Платона, Макіавеллі, Карлейля, Ніцше. Як цілісна система світогляду теорії еліт були сформульовані на початку XX ст. Вільфредо Парето, Гаetano Моска, Максом Вебером, Робертом Міхельсом, Карлом Маносельмоном, Хосе Ортегою-і-Гассетом, Арнольдом Тойнбі, Райтом Міллсом та ін. Грунтовним дослідженням політико-управлінської еліти в Україні займався науковець О. Крюков. Він стверджує, що на всіх історичних етапах розвитку людства «виділялися привілейовані меншості, соціальні спільноти, які були панівними в суспільстві. Характерна ознака такої соціальної спільноти – безпосередня участь у прийнятті й реалізації важливих рішень» [6, с. 9] Питанням формування політичної еліти в незалежній Україні присвячені праці таких науковців: І. Белебега, В. Куравського, С. Чемекова, Д. Блажейовського.

Наше дослідження має на меті з'ясувати роль української національної еліти у формуванні мовного чинника національної ідеї.

Поняття «еліта» в різні часи та різними науковими школами трактувалося по-різному: особи, які володіють вищими показниками (результативністю) у своїй галузі діяльності, за теорією В. Парето; харизматичні особи, за визначенням М. Вебера; особи, які мають інтелектуальну та моральну перевагу над масою, незалежно від свого статусу за визначенням Ж. Бодена; найбільш політично активні особи, зорієнтовані на владу, організована меншість суспільства, за теорією Г. Моска; особи, які займають вищі місця в суспільстві завдяки своєму біологічному генетичному походженню, за визначенням Р. Уільямса; особи, які мають високий статус у суспільстві та завдяки цьому впливають на соціальний прогрес, за визначенням М. Дюпрє; особи, які мають у суспільстві найбільший престиж, за твердженням Г. Лассуєл; особи, які одержують матеріальні цінності в максимальних розмірах, за теорією Дж. Бернхейма; особи, які характеризуються найвищим почуттям відповідальності, за визначенням Х. Ортега-і-Гассета та інші теорії [11]. Слід зауважити, що всі ці класифікації еліт західні соціологи, політологи сформулювали для стабільних суспільств. Для перехідних суспільств, зокрема і для України, які перебувають у стані трансформації від тоталітарного до громадянського суспільства шляхом демократизації, такі визначення не зовсім прийнятні. Тут є своя специфіка й певна відмінність, пов'язана з багатьма чинниками: ментальністю, історичними традиціями, економічною політикою, станом розвитку демократії тощо. Детально та обґрунтовано досліджучи теорію еліт, О. Крюков наводить власне трактування еліти як комплекс найвпливовіших спільностей осіб у відносно відокремлених одна від одної сферах суспільної діяльності, тобто як сукупність найбільш впливових «професіоналів», які повною мірою контролюють свій «професійний» простір. Автор не виключає можливості існування «універсальних» діячів-управлінців, які можуть користуватися значним впливом у кількох або навіть у багатьох сегментах

основу соціально-політичної активності нації, бути взірцевим носієм державної мови, як першої і невід'ємної ознаки держави. Згадаймо стан розвитку російської мови у XIX ст. Він був у край низьким. Мовою послуговувалися лише селяни та нижчі верстви населення. Російська еліта розмовляла французькою. І тільки завдяки інтелектуально-духовній еліті тодішньої Росії – В. Белінський, М. Добролюбов, М. Герцен та ін. – вдалося підняти престиж російської мови, зберегти її для народу, нації. Отже, на передній план розбудови держави сьогодні об'єктивно повинна вийти духовна інтелектуальна еліта, яка хоча не має влади, акумулює в собі силу інтелекту нації, необхідну для повноцінного розвитку суспільства. У цьому контексті національна ідея не є ні універсальною, ні всеохопною. Більше того, накреслюючи одну з доктрин державотворення, духовно-інтелектуальна еліта мусить визнати, що для сучасного суспільного поступу характерна багатовекторність соціальних процесів і явищ, які одночасно торкаються демократичності розвитку спільноти, її науково-технічного прогресу, зайнятості й соціально-економічного добробуту людей, ефективності господарського механізму і гуманізму суспільних відносин, консолідації нації та розширення сфер її комунікації, побудови громадянського суспільства тощо.

Сьогодні для повного та якісного врахування людського фактора в процесі розбудови держави більш придатною є теорія «ядра» нації, в основі якої – феномен духовно-інтелектуальної еліти як серцевини (ядра) розвитку кожної нації, основного носія й продуцента її творчого потенціалу. Бо, як правильно стверджує Ю. Шевчук, у такому суспільстві державна мова однаково природно звучить у вустах президента країни і його дружини, простого робітника і вченого, банкіра і домогосподарки [9]. У такому суспільстві державна мова панує в школі, університеті, книгарні, радіо- й телебаченні, театрі. Державна мова є обов'язковою для спілкування політиків, депутатів і урядовців всіх рівнів і регіонів, бо вони захищають національні інтереси держави, незалежно від приналежності до різних партій та ідеологій. Сьогодні політикам «різних кольорів» час усвідомити, що побудувати в ринковому світі самостійну Українську державу – це означає, насамперед, забезпечити її інтелектуальну самостійність, яка не дасть їй перетворитися на ринок малокваліфікованої робочої сили, дешевого постачальника напівфабрикатів чорної металургії, мінеральної сировини чи стати сміттєзвалищем промислових відходів європейської індустрії. В умовах великої конкуренції та шаленого економічного тиску інтелектуальна самостійність України – це чи не одна з найважливіших складових української національної ідеї, яка здатна об'єднати націю. Інструментом цього об'єднання повинна стати державна мова в устах інтелектуальної еліти українського суспільства. Тому, на наш погляд, в сучасній Україні авангардну роль повинна відігравати національно-духовна еліта, передусім наукова, технічна, освітянська, мистецька, яка здатна втілити,

піднести і звеличити роль державної мови у формуванні нації-держави.

Погоджуємося з позицією О. Дроздова, який у розвідці «Безелітарна Україна» з сумом констатує, що ці «ілюзії гарні, але, на жаль, вони не працюють, бо однаково «мертві» як духовна еліта, так і політична, бо і перша, і друга не мають потужної проєкції на народ» [4, с. 237]. Ось тут і необхідна вдала і продумана, послідовна і виважена мовна політика держави. Але що ж до можновладців, які приймають та затверджують цю політику, маємо таке. Українська політична еліта – «правляча каста», що була представлена колишньою партійною номенклатурою – Л. Кравчуком, і Л. Кучмою, і С. Тігіпком та ін. Саме утворення нової еліти було протиставленням режимові, з якого вона вийшла. Потрібно розуміти, що політики першого ешелону в СРСР, не були б політиками першого ешелону в Україні, тому вони всіляко намагалися закріпити свій новий статус. Із самого початку свого існування ця еліта почала шукати виправдання сенсу свого існування. Для цього потрібно було поглибити відмінності між Україною та УРСР, щоб не залишитися в політичній орбіті Москви. Змінили державну символіку, гімн, церемоніал, ввели нові державні свята, написали нову версію історії. На відміну від символіки, свят тощо, українську мову навіть не треба було легітимізувати, просто потрібно було перевести на неї бюрократичний апарат. Ця самоукраїнізація колишньої радянської еліти диктувалася простим і зрозумілим мотивом – прагненням відмежуватися не лише політично, а й дискурсивно від старого режиму і від російської мови як його всюдисущого символу і провідника впливів. Українська мова пропонувала себе як готове знаряддя творення нової політичної ідентичності. Ця ідентичність, у свою чергу, була виправданням самої української незалежності. Мовляв, оскільки ми різні за мовою, культурою, релігією, історією тощо, то й існувати нам слід у складі різних незалежних держав.

Для українських політичних еліт легітимізація державницького проєкту була і лишається привабливою винятково тією мірою, у якій вона узаконює їх самих і їх зазіхання на керівництво суспільством. Українські політико-олігархічні еліти єдині в тому, що розглядають український державний проєкт, насамперед, як історичну можливість керувати своєю територією незалежно від колишньої метрополії та тішитися завдяки цьому абсолютно недосяжними ще вчора престижем, ресурсами та владою. З цієї позиції серед української еліти зникає поділ на клани – на донецьких, київських чи дніпропетровських, на зовнішньополітичні орієнтації – європейську чи євразійську, на релігії – московська церква чи українська як і, зрештою, на мови – українську чи російську. Навіть, здавалося б, безнадійно сепаратистська еліта Криму в одному човні з рештою українських можновладців у кровній зацікавленості зберегти нове владне становище. Українська мова, мова титульної нації, пропонувала себе як природний спосіб артикуляції

державницького проекту під назвою «незалежна Україна». Українська мова натомість сприяє більшій непроникності української політики перед чужими впливами. Для української еліти створення українського комунікативного простору цікаве не якимись патріотично-ідеалістичними прагненнями відновити історичну справедливість на користь покривдженої мови. Воно, насамперед, цікаве їй як дієвий спосіб звільнення від контролю і впливу Москви.

У 1994 р. національно-патріотичні кола України журилися тим, що перемога проросійського Л. Кучми означатиме проголошення російської мови державною, русифікацію і як її логічний фінал – кінець незалежної України. Цього не сталося. Із приходом на Банкову Л. Кучми і його людей включилися механізми логіки влади. Інстинктивно відчуваючи, що для своєї легітимізації як голова держави він повинен говорити мовою цієї держави, Л. Кучма перейшов на українську. Якщо уважно придивитись до поведінки наших політиків, то побачимо, що першим кроком, який має робити і частіше за все робить російськомовний український політик, що зайняв владне становище, є перехід на українську мову в офіційному спілкуванні. Він може бути більш послідовним, як це сталося з колишнім прем'єром Ю. Тимошенко, чи декоративним – як у випадку з експрезидентом Л. Кучмою або чинним президентом В. Януковичем. Важлива не так якість мови, як сам факт її вживання нехай навіть у такому далекому від досконалості варіанті, як у чинного прем'єра М. Азарова. У такому переході немає і тіні ідеалізму – здійснити його підказує примітивне політичне чуття і та сама логіка владного становища. Тому не слід дивуватися повідомленням про наміри В. Кличка чи Р. Ахметова, В. Пінчука опанувати українську. Було б значно дивніше, коли б такі успішні кожен у своїй галузі діячі не хотіли б зробити цього. Тут слід розрізняти риторику політика та його довготривалий інтерес.

Українська політична еліта швидко усвідомила привабливість влади, як і усвідомила те, що наявність в Україні демографічної спадщини СРСР створює ситуацію, коли величезна частина виборців веде себе поросійськи, є провідником кремлівських впливів, а відтак обмежує поле маневрів української політичної еліти, змушуючи її весь час оглядатися на Москву. У короткотерміновій перспективі українські еліти зацікавлені використати для себе цього виборця. З позиції стратегічної перспективи для них має бути очевидним, що підрив вже хисткого статусу української мови тотожний позбавленню себе потужного знаряддя легітимізації в очах великої частини власних громадян, включно з російськомовними українцями, та зовнішнього світу і, що ще важливіше, знаряддя дискурсивного захисту від московських зазіхань. Як не парадоксально, але українська мова і культура легітимізують українську державу, а з нею і її еліту, в очах громадської думки самої Росії – подобається це комусь чи ні. Ця легітимізація спирається на просту й ефективну логіку: чим більш відмінна Україна за мовою, культурою, історією, релігією,

національним характером від Росії, тим «природнішим» є її прагнення бути незалежною та суверенною державою. Водночас посилення становища російської за рахунок маргіналізації української мови підриває сам смисл існування української незалежності, а з нею і української еліти як суверенного політичного актора.

В очах української еліти надзвичайно вагомим аргументом на користь української мови як головної і самоочевидної ознаки української окремішності є те, що українська держава є необхідною умовою існування цієї еліти, бо поза незалежною Україною немає українських олігархів ахметових, пінчуків, коломойських та ін. Для них існування держави цілком збігається з підтримкою їх владного становища. Цілком зрозуміло, що, думаючи лише про власний зиск, українська політична еліта не має мудрості та відваги довести створення свого суверенного дискурсивного поля до логічного кінця, адже існуючий стан речей повною мірою її задовольняє. Тим більше, що фактичний розподіл України робить політичну гру на її теренах більш простою та прогнозованою. Прикриваючись питаннями мови, можна відсунути на задній план соціально-економічні проблеми, вирішення яких є набагато трудомісткішим процесом, ніж проведення мовних дебатів та референдумів. Слід теж розуміти, що сучасні політики та олігархи мають глибоко вкорінені упередження проти української мови як неповноцінної і для подолання цього становища потрібна зміна старої еліти «радянської» новою «українською» елітою, що не відчула на собі впливу тоталітарної системи. Доки такі зміни не відбудуться, мовна політика буде половинчатою, триватиме перманентний конфлікт різних мовних груп, що буде утримувати Україну на межі нових політичних потрясінь.

Сьогодні українська еліта як політична, так і духовно-інтелектуальна роздроблена. Єдиною вона стане тоді, коли її об'єднає спільне бачення геополітичного напрямку розвитку майбутнього України і своєї ролі у творенні цього майбутнього. В. Брюховецький, розмірковуючи про роль еліти в українському суспільстві та її вагу у визначенні державної мовної політики, зазначає: «Політична і наукова еліта повинна стимулювати пошук нових ідеалів, нових шляхів. Будь-яка концептуальна політика повинна базуватися на певних духовних цінностях. Цінності – це те, що є абсолютним, тоді як інтереси є мінливими. Орієнтація на цінності є справжньою ознакою еліти» [2].

Сучасна еліта матиме право називатися українською лише тоді, коли головним питанням політики державотворення стане піклування про об'єднання української нації як конституційної більшості населення держави. Сучасна владна еліта не має цих важелів через те, що вона не визначилася із системою цінностей і пріоритетів. Пріоритет – це етнонація в системі її духовних та матеріальних потреб. Мова – це потреба над потребами. Бо саме вона робить нас унікальними і засвідчує багатство людської цивілізації. Саме мова й культура врятували нас у часи відсутності

держави. У цьому одна з основних креативних функцій мови та культури. Інтелектуальний потенціал України величезний. Це безперечно. Як безперечно й те, що він упродовж останніх років стрімко руйнується. Загалом формування національної еліти й лідерів сучасного національно-демократичного типу в Україні тільки розпочалося. Цей процес вимагає часу, знань, практики, правового поля і духовних засад. Варто зауважити й те, що елітотвірні процеси – довготривалі, як про це свідчить історія, адже інтелігентом високого гатунку вважають особистість, що займається інтелектуальною працею не менш, ніж у третьому поколінні. Споглядаючи досвід європейських політичних еліт, державі потрібна еліта, яка б поєднувала в собі інтелект, духовність, патріотизм, спромоглася бути взірцем для загалу й повести його за собою.

Брак національної еліти – головна небезпека для історичних перспектив незалежної України. Формування української національної еліти – одна з найболючіших проблем сьогодення. Державі потрібна власна національно забарвлена еліта, високоінтелектуальна, професійно відповідальна, глибоко патріотична, віддана власному народові, Україні, бо лише така еліта здатна сформуванати цінності та ідеали, консолідувати націю, спрямувати її енергію на розумні та корисні справи та виконати за визначенням В. Фесенка «найголовнішу місію, здійснення якої зможуть оцінити тільки майбутні покоління – правильний стратегічний вибір геополітичної траєкторії розвитку українського суспільства» [8, с. 117]. Подальші дослідження автора полягатимуть у дослідженні питань щодо формування української інтелектуальної та духовної української еліти та її ролі у формуванні мовного чинника в українській національній ідеї.

Список використаних джерел

1. **Бердяев Н. А.** Судьба России: опыты по психологии войны и национальности / Н. А. Бердяев. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 364 с.
2. **Брюховецький В.** Формування нової української еліти / В. Брюховецький // Матеріали круглого столу. – Режим доступу: www.Elita.gov.ua.
3. **Дацюк С.** Українська еліта: міф, блеф і провокація / С. Дацюк // *І.* – 2006. – № 45. – С. 219 – 223.
4. **Дроздов О.** Безелітарна Україна / О. Дроздов // *І.* – 2006. – № 45. – С. 235 – 239.
5. **Крюков О.** Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : монографія / О. Крюков. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с.
6. **Крюков О.** Політико-управлінська еліта України: особливості становлення та розвитку в умовах суспільної трансформації : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01 / Крюков Олександр ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2007. – 35 с.
7. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – К. : Філадельфія, 1995. – 470 с.
8. **Фесенко В.** Формування нової української еліти / В. Фесенко // *І.* – 2006. – № 45. – С. 117 – 121.

9. **Шевчук Ю.** Чому політична еліта України мусить любити мову / Ю. Шевчук // *І.* – 2006. – № 6. – С. 21 – 35.

10. **Шелер М.** Избранные труды / М. Шелер. – М. : Гнозис, 1994. – 368 с.

11. **Якубовський О.** Кадри, еліта, лідерство в державному управлінні / О. Якубовський, Л. Приходченко. – О. : Оптимум, 2001. – 173 с.

Надійшла до редколегії 17.01.11